

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

УДК 327::355.02(497.11)
DOI: 10.5937/spm90-57469
Осврт

Српска политичка мисао
број 2/2025.
Vol. 90
стр. 197-203

*Невена Јаковљевић**

*Универзитет у Приштини с привременим седиштем
у Косовској Митровици, Филозофски факултет*

R. A. REISS: NEUTRALITY IS NOT POSSIBLE IN THE FACTS OF CRIME

(Р. А. РАЈС: ПРЕД ЗЛОЧИНОМ НИЈЕ МОГУЋА НЕУТРАЛНОСТ)**

Дело др Уроша Шуваковића, угледног професора Факултета за образовање учитеља и васпитача Универзитета у Београду *Р. А. Рајс: Пред злочином није могућа неутралност*, веома је интересно штиво које подстиче читаоца да се запита о социолошким и историјским аспектима српске традиције и културе, које смо, како и сам аутор наводи, склони да заборавимо. И управо зато идеја да се ова књига објави поводом 110 година од доласка Родолфа Арчибалда Рајса (*Rudolph Archibald Reiss*, 1875–1929) у Краљевину Србију и, истовремено, 95 година од смрти овог великог српског пријатеља, јесте одраз ауторове тежње да се оно што је Рајс урадио за српски народ тада, за време и после Првог светског рата, не препусти забору. Сам аутор ову књигу и третира као лични допринос „култури памћења” Срба, у конкретном случају памћења дела Арчибалда Рајса.

У књизи *Р. А. Рајс: Пред злочином није могућа неутралност*, понуђени су одговори на нека од питања која и данас треба имати

* Имејл адреса: nevenanastic2@gmail.com; ORCID: 0009-0002-4781-8929

** Translation *in extenso* (превод у целини).

на уму: ко је био Родолф Арчибалд Рајс, какви су били његови етички и морални назори, какав значај његов рад имао за ондашње српско друштво, али и какав је (осим историјског) значај његових истраживања за савремено српско друштво, колико је Рајс допринео очувању српске „културе памћења”, каква је била његова улога у креирању перцепције европског јавног мњења о Србима, итд.

Научна монографија професора Шуваковића посвећена Рајсу садржи, поред предговора и закључка, укупно шест глава, а на крају књиге налазе се напомене о радовима од којих је ова књига и саздана. Неки од њих су већ раније били објављени, али на енглеском језику, тако да се сада чине приступачнијим нашој, не само академској, јавности, док је више од половине текста потпуно ново и засновано на Шуваковићевим истраживањима у Историјском архиву Београда, Државном архиву Србије и Архиву Југославије.

Оно што ову књигу чини посебном јесте управо то што се дискусија о њој може водити из више различитих перспектива, при чему се издвајају историјска, социолошка, културолошка, криминолошка, педагошка, политичка. Међутим, аутор се у највећој мери определио за социолошку анализу Рајсове мисли. О Рајсу се и раније писало, али је значај ове књиге у томе што је Шуваковић први анализирао Рајсов значај за српско друштво са социолошког аспекта. Ова књига је другачија и зато што је аутор уочио да се Рајсово дело, иако се протеже уназад више од једног века, може посматрати у савременом контексту. Ово је књига у којој се уочавају и актуелни проблеми српског друштва и из ње се могу извући поуке како и шта је потребно променити за напредак Србије.

Један од основних циљева ове књиге јесте „да покаже у којим је областима социолошког истраживања присутан Рајсов научни допринос, при чему треба имати у виду да он никада није био стриктно истраживачки, већ и просветитељски” (Šuvaković 2024, 8). Анализирајући социолошки (и криминолошки) аспект Рајсовог дела, Шуваковић је показао да се није много променило у традицији, култури, али ни у патологији српског друштва у периоду од протеклих стотинак година. Као суштина показује се да ипак „постоје они који разумеју проблеме савременог друштва, да у свету данас постоји све већи број критичких социолога који покушавају да укажу на разорне последице по савремено друштво” (Nastić 2021, 419).

Шуваковић у првој глави ове књиге уочава Рајсову улогу у истраживању и тумачењу друштвене стратификације при чему се

посебно осврће на неке друштвене слојеве, као што су: сељаштво, интелигенција, чиновници и учесници рата. Рајс је храбро, како истиче Шуваковић, указивао на вредности али и мане тих друштвених слојева. Како је објаснио готово да нема разлике у понашању и свести ових слојева и онога што се тада дешавало у друштву и понашању и деловању истих тих слојева данас. И даље су остале исте тежње оних који су на власти да и даље остану на власти, тежња да се оде са села у град због лакшег „чиновничког” живота и сл. Интелигенцију Рајс назива „сејачицом раздора када треба сједињавати”, при чему и сам термин „интелигенција” ставља под наводнике. Сматра је кастом, „надуваном”, „кукавичком”, „неморалним бићем”, друштвеним слојем коме је новац „Бог пред којим клечи” (Rajs, prema Šuvaković 2024, 14). Иако Рајс овакво понашање Срба држи за дубоко традиционално и културолошки укорено, треба размотрити и то да, како наводе Базић и Перовић, велику улогу у формирању такве климе имају „велике силе руковођене својим геополитичким и геостратешким интересима [...], па све до савремених светских моћника” (Bazić i Perović 2016, 110).

Након осврта на наведене друштвене слојеве професор Шуваковић елаборира и друга питања Рајсовог социолошког доприноса, при чему значајну пажњу посвећује развоју примењених и посебних социологија, криминологије, политичке социологије, социологије елита, социологије религије. А посебно се осврће на социјално-политичку патологију, односно партијску корупцију, као део страначке патологије, која је била широко распрострањена у тадашњој држави, за коју поједини аутори (Marković Savić 2023), као и аутор ове књиге који то показује на примеру постпетооктобарске Србије, истичу да постоји и данас, те да се друштво у том погледу суштински није много променило. Шуваковић у неколико наврата износи Рајсову критику усмерену на професионализацију политичара и чињеницу да се они (у највећем броју случајева) баве политиком ради богаћења, а одликују се slabим моралним врлинама, превртљивошћу, без храбрости и снаге да се супротставе непринципијеним захтевима које странка пред њих поставља. Раширен је кронизам, а који је даље водио ка, како административној, тако и системској корупцији. Аутор опомиње да се ни данас после толико времена није много променило те да су „проблеми социјално-политичке патологије с којима се Краљевина СХС суочавала онда, једнако актуелни и у савремености, бар како их грађани перципирају на шта указују и нова истраживања” (Šuvaković 2024, 49).

У трећој глави аутор настоји да истражи кредибилитет, етичност и моралност Арчибалда Рајса. Он је пошао у Први светски рат, у Краљевину Србију, да испита информације о вршењу планских и систематских злочина, са предуверењем да су такве тврдње претеране. На основу сопствене форензичке истраге, дошао је до непорецивих закључака о масовним и испланираним злочинима, пре свега над цивилним становништвом. То је на њега оставило дубок траг након чега је свесрдно помагао српском народу и војсци, што је између осталог и утицало да се тада добровољно прикључи српској војсци. Шуваковић је, на примеру Рајса, показао да кредибилитет, етичност и моралност једног „независног истражитеља” не могу бити доведени у питање, чак ни његовим директним сврставањем на једну од зараћених страна. Рајс се борио за право „на слободу једног малог народа на који је агресију извршила велика војна сила” (Šuvaković 2024, 67). До те мере је био истинољубив да је чак више пута критиковао српско друштво које је дубоко ценио и поштовао.

У другој половини књиге Шуваковић износи Рајсова запажања о злочинима који су се спроводили над српским живљем од стране Аустроугарске, Бугарске, Немачке али и комитских покрета који су деловали за време и након Првог светског рата. Те злочине Рајс је типологизовао, док аутор ове књиге, издваја само најзаступљеније, према Рајсовом извештају, поднетом на мировној конференцији у Паризу.

Професор Шуваковић износи преглед Рајсових извештаја и уочених „социјалноекономских услова живота људи у Македонији и друштвених промена које су у овом делу Краљевине СХС наступиле по окончању Првог светског рата” (Šuvaković 2024, 81). А те друштвене промене које су се у послератном периоду дешавале бивале су под окриљем бугарских и албанских терористичких покрета са циљем распарчавања Србије и богаћења појединаца. Такође у својој анализи аутор, на основу два Рајсова извештаја, који су део архивске грађе Фонда Марамбоа Архива Југославије, указује на Рајсов налаз о израженој бахатости и корумпираности свих слојева чиновништва у Јужној Србији (Македонији), те да су многи од представника „нових власти” заправо само преобучени наставили своју сарадњу са бугарском владом у циљу бугаризације становништва и у послератном периоду. Шуваковић посебно наглашава Рајсов налаз, заснован на истраживању генезе покрета, да комите нису биле никакав „македонски” аутохтони покрет, већ да се ради о разбојницима и терористима који су обучавани на територији

Бугарске, организовани од стране бугарских званичника и убацивани на територију Краљевине СХС у циљу њене дестабилизације. При том, постојало је и садејство са качацима, који су на ово подручје убацивани из новостворене Албаније.

Ова књига нам открива и да је Рајс, годину дана пред своју смрт, намеравао да напусти Краљевину СХС, у знак протеста због недовољног неговања „културе памћења” на славни дан српског војевања у Првом светском рату. Иако је лично доприносио обележавању значајних историјских догађаја, Рајс је сматрао да се недовољно организовано приступа том питању, указујући да заборав на херојске дане посебно захвата градско становништво. Његово залагање да се десетогодишњица пробијања Солунског фронта обележи походом на Кајмакчалан, заједно са француским борцима – солунцима, упркос првобитном прихватању, на крају је осујећено од стране тадашњег министра иностраних послова (В. Маринковић), који је посету француских бораца просто отказао. То је био разлог да Рајс демонстративно објави да напушта Краљевину СХС. Ипак, на молбу својих сабораца, он је на Конгресу ратних инвалида октобра 1928. у Битољу променио одлуку и решио да остане у Југославији.

У последњем поглављу књиге, извршена је потпуна њена актуелизација, прављењем паралеле између Арчибалда Рајса и Дика Мартија (*Dick Marty*, 1945–2023) уз указивање на обојицу као на примере часних Швајцараца који имају, у различитим периодима, велике заслуге за Србију, при чему је, према Шуваковићевој анализи, Рајсов морални императив узвишенији. Он се не боји ангажованости, нити прихвата стереотипе које намећу медији; он настоји да истина угледа светлост дана и не боји се да каже, на свом предавању на Сорбони, да „пред злочиним није могућа неутралност”, што је Шуваковић сасвим свесно и одабрао за назив ове монографије.

Карактеристично за књигу је и то да свако поглавље започиње једним цитатом, од којих сваки „гађа” саму срж питања које се третира у том поглављу. Те цитате, од којих су три Рајсова, док су остали или Рајсових коаутора, или их је Рајс сам цитирао, или су цитати других поводом Рајса и његовог дела, Шуваковић је, уверени смо, врло свесно и пажљиво одабрао, изражавајући бар кроз неке од њих и сопствени став по неком од обрађиваних питања. Зато заслужују да буду наведени:

Прва глава: „Многи припадници ’интелигенције’ би хладно жртвовали слободу, и опстанак своје земље, ако би то њима лично било од користи” (Р. А. Рајс, *Чујте, Срби*);

Друга глава: „Доминација политике читавим људским и народним животом, неморална, себична и странчарска политика, дуга је и несрећна традиција српске политике од почетка стварања модерне српске државе” (Д. Ћосић „Поговор”, у *Чујте, Срби*);

Трећа глава: „Пред злочином није могућа неутралност” (Р. А. Рајс, предавање на Сорбони 1916, према *Чујте, Срби*);

Четврта глава: „Ни сама несрећна Србија, којој се у овом тренутку њене величанствене славе сви диве, не вапи за осветом. Она тражи само правду” (А. Бонасије, у Р. А. Рајс, А. Бонасије, *Оптужница против Бугарске*);

Пета глава: „Ако се над овом земљом још једном надвију црни облаци, то не треба да је изненади, јер то неће бити ништа друго до оно што су јој њени људи сами припремали. Потпуно сам разочаран” (Р. А. Рајс, *Политика* 11. септембар 1928);

Шеста глава: „Изузев неколико занемарљивих случајева, Албанци свих конфесија су свим срцем уз Централне силе и радују се неуспесима Србије и њених савезника” (др Туртулис, 1916, у Р. А. Рајс, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта*).

Један је једини закључак који се намеће након читања књиге Р. А. Рајс: *Пред злочином није могућа неутралност*, професора Уроша Шуваковића, јесте тај да она чини нови и, како смо већ нагласили, другачији увид у Рајсово деловање и налазе његових истраживања за време и после Првог светског рата. Шуваковић је овом књигом јасно указао на Рајсов социолошки и, посебно, криминолошки допринос¹ у проучавању српског (југословенског) међуратног друштва, уз истовремено Шуваковићево давање свог научног, социолошког доприноса, пре свега када је реч о историји југословенске (српске) социологије између два светска рата, историјској социологији (Antonić 1995, 50–52) и култури памћења. Монографија омогућава увид у социјалну анализу ондашњег друштва са целовитим и систематизованим знањима о догађајима који су се збивали у Краљевини СХС, уз прављење вертикале у односу на српско друштво век касније. Веома инспиративна књига која се чита у једном даху али дуго остаје у мислима, и која ће бити од користи не само за будуће

¹ Аутор прави јасну разлику између криминалистике и криминологије. Криминалистика је наука која се бави начинима (методама, техникама) откривања злочинца, док се криминологија бави истраживањем друштвених услова и околности које су омогућиле патолошко друштвено понашање, па у том смислу представља једну од примењених социологија.

истраживаче Рајсове мисли, криминологе, историчаре, социологе, већ и за ширу јавност. Да се не заборави!

РЕФЕРЕНЦЕ

- Antonić, Slobodan. 1995. *Izazovi istorijske sociologije*. Beograd: Institut za političke studije.
- Bazić, Jovan, i Blagica Perović. 2016. „Ljubiša Mitrović o Kosovu i Metohiji.” U *Prometejska sociologija u stvaralaštvu Ljubiše Mitrovića*, ur. Gordana Đigić, 99–115. Niš: Filozofski fakultet.
- Marković Savić, Olivera. 2023. *Od zaštitnika do štićenika: sociološka studija o ratnim veteranima u Srbiji*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini.
- Nastić, Nevena. 2021. „Sociološke marginalije na savremene teme (ogledi).“ *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* 51 (2): 417–422. DOI:10.5937/ZRFFP51-29250
- Šuvaković, Uroš. 2024. *R.A. Rajs: Pred zločinom nije moguća neutralnost*. Novi Sad: Matica srpska; Arhiv Vojvodine, Beograd; Fakultet za obrazovanje učitelja i vaspitača Univerziteta u Beogradu.

* Овај осврт је примљен 13. марта 2025. године, а прихваћен на састанку редакције 14. априла 2025. Године.